

*Το κείμενο αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά από το αγγλικό πρωτότυπο που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό **Social Cohesion and Development 2017 12 (1), 57-71**. Διανέμεται προς χρήση από τους φοιτητές του τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.*

Προετοιμασία / Τοποθέτηση / Εσωτερίκευση: Η Ολιστική Προσέγγιση του Αποκλεισμού των Μεταναστών

Νίκος Ξυπολυτάς

Abstract

Το άρθρο παρουσιάζει με βάση την πρόσφατη ερευνητική εμπειρία μια θεωρητική προσέγγιση του αποκλεισμού των μεταναστών δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην εμπειρία και οργάνωση της εργασίας. Η ολιστική διάσταση της προσέγγισης έγκειται στην αναγνώριση τριών κεντρικών σταδίων στη διαδικασία αποκλεισμού που αφορούν: α) την προετοιμασία του εργατικού δυναμικού στις χώρες προέλευσης, β) την τοποθέτησή του σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους στις χώρες υποδοχής και γ) την αναπαραγωγή της κοινωνικής θέσης των μεταναστών μέσα από την εσωτερίκευση των χαρακτηριστικών και απαιτήσεων της εργασίας τους.

Λέξεις κλειδιά: Μετανάστευση, Ολιστική Προσέγγιση, Χώρα Προέλευσης, Εργασία

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο αποτελεί μια απόπειρα θεωρητικής αποτύπωσης του ζητήματος του αποκλεισμού των μεταναστών δίνοντας έμφαση στη σύγχρονη ελληνική αλλά και διεθνή ερευνητική εμπειρία. Ιδιαίτερα η εγχώρια κοινωνιολογική αναζήτηση της τελευταίας δεκαετίας με αντικείμενο τη μετανάστευση έχει προσφέρει ένα πλούτο πληροφοριών αναφορικά με τις κοινωνικές σχέσεις στις χώρες προέλευσης και στις χώρες υποδοχής. Στόχος της ανάλυσης που ακολουθεί είναι η συγκέντρωση και ένταξη αυτών των πολύτιμων πορισμάτων κάτω από τη θεωρητική στέγη μιας ολιστικής προσέγγισης που συνδέει τις επιμέρους συνεισφορές. Παράλληλα ωστόσο, δημιουργεί ένα πλαίσιο αναζήτησης που ενδεχομένως να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμο στο πλαίσιο των καινούργιων επιστημονικών και κοινωνικών προκλήσεων που οι νέες μεταναστευτικές ροές επιφυλάσσουν.

Ξεκινώντας την ανάλυση, ας τονιστεί πως το ζήτημα του αποκλεισμού των μεταναστών είναι προφανώς κεντρικής σημασίας για την κατανόηση των συνθηκών ζωής, των καταναγκασμών και των επιλογών με τις οποίες βρίσκονται αντιμέτωποι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί στις χώρες υποδοχής. Μια πληθώρα θεματικών που βρίσκονται εντός του δημόσιου και ακαδημαϊκού διαλόγου σχετίζονται άμεσα με αυτό που ονομάζεται αποκλεισμός των μεταναστών. Από τη στέγαση, την εκπαίδευση και την υγεία μέχρι τα ζητήματα ασφάλειας, την ταξική και έμφυλη διάσταση της ανισότητας ή τις θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, δημιουργείται ένα αντικειμενικά πολύ μεγάλο πεδίο συζήτησης. Ωστόσο, εξετάζοντας τα παραπάνω ζητήματα μέσα από τη σύνθεση της μαρξιστικής και της βεμπεριανής προσέγγισης¹ βλέπει κανείς τη σύνδεσή τους με την εμπειρία της μεταναστευτικής εργασίας και την επηρεαζόμενη από αυτή στέρηση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων και κεκτημένων. Όλη αυτή η παραπάνω θεματολογία συνδέεται ουσιαστικά «με τον αποκλεισμό...από πηγές επιβίωσης και διαχείρισης της εργασίας, από ελευθερίες, δικαιώματα και γόητρο στην κοινωνία και από δυνατότητες ζωής και αναπαραγωγής της» (Ψημμένος 2013: 46).

---

¹ Τα κύρια χαρακτηριστικά της σύνθεσης αυτής έχουν να κάνουν από την πλευρά του μαρξισμού με την έμφαση στην ταξική οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας καθώς και την ανάλυση της διαδικασίας παραγωγής της εργασίας (labour process) (Braverman 1974). Από την άλλη πλευρά, η βεμπεριανή προσέγγιση τονίζει ιδιαίτερα τα ζητήματα του κοινωνικού κύρους αλλά και την ανάγκη εξέτασης του τρόπου με τον οποίο νοηματοδοτούν τα ίδια τα υποκείμενα τις δράσεις τους.

Είναι αλήθεια πως το ζήτημα του αποκλεισμού των μεταναστών εμπεριέχει τόσες πολλές διαφορετικές διαστάσεις ώστε η εξειδίκευσή του σε συγκεκριμένα πεδία να είναι απαραίτητη για τη σωστότερη επιστημονική προσέγγιση του φαινομένου. Έτσι, η μακρά διεθνής και εγχώρια ερευνητική εμπειρία μας δείχνει ότι από τη μια πλευρά, όντως, ο μηχανισμός του αποκλεισμού και τα στοιχεία που τον απαρτίζουν διαφέρουν σε σχέση με την ιστορική περίοδο, την κοινωνία αλλά και τη θέση του μετανάστη σε αυτή. Από την άλλη πλευρά ωστόσο, γενικότερα η έννοια του αποκλεισμού στηρίζεται σε κάποιες κεντρικές διαδικασίες τις οποίες έχει αναγνωρίσει η σχετικά πρόσφατη κοινωνιολογική σκέψη από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα μέχρι τις αρχές του 21^{ου}. Αυτές δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στο ζήτημα της εργασίας και αφορούν α) την *πτώχευση* του εργατικού δυναμικού, β) την *κατανομή* του στις αγορές εργασίας και γ) τον *έλεγχό* του μέσα από μορφές ένταξης που διαμορφώνουν συγκεκριμένες αξίες και αντιλήψεις (Tilly and Tilly 1998, Tilly 1999, Peck 2000, Therborn 2006).

Με βάση την παραπάνω κατηγοριοποίηση, η πρόσφατη ερευνητική δραστηριότητα ανέδειξε τρία βασικά στάδια / διαδικασίες, η κατανόηση των οποίων έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την πληρέστερη επιστημονική εξέταση του αποκλεισμού των μεταναστών (Ψημμένος 2013). Αυτά είναι τα ακόλουθα:

1. Η **προετοιμασία** του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Πρόκειται για μια διαδικασία κατασκευής προσδοκιών, επιθυμιών και κινήτρων των μεταναστών που λαμβάνει χώρα στον τόπο προέλευσης. Κατά την περίοδο αυτή βιώνονται οι συνέπειες της εκεί οικονομικής και κοινωνικής κρίσης μέσα από την ένταξη στον κοινωνικό χώρο της χαμηλού κύρους εργασίας.
2. Η **τοποθέτηση** του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Το στάδιο αυτό αφορά τη λειτουργία και οργάνωση των αγορών εργασίας της χώρας υποδοχής και την εκ προοιμίου τοποθέτηση των μεταναστών σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους.
3. Η **αναπαραγωγή** του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Στην περίπτωση αυτή, με τη συνδρομή της κοινωνιολογίας της εργασίας, εξετάζονται οι συνέπειες της απασχόλησης σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους στον ίδιο τον εργαζόμενο. Αυτό αφορά όχι μόνο την εξέταση της εκμετάλλευσης, αλλά και τη διαμόρφωση θέλητρων και κοινωνικών σχέσεων μέσα από την εργασία που οδηγούν στη μακρά παραμονή των

μεταναστών στα χαμηλού κύρους επαγγέλματα και την ενδεχόμενη αξιακή ταύτιση με τα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις τους.

Στη συνέχεια αναλύονται τα τρία αυτά στάδια / διαδικασίες του αποκλεισμού τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και με τη συμβολή πρόσφατων εμπειρικών ερευνών της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Στόχος είναι η ανάδειξη του αποκλεισμού των μεταναστών ως μια μακρά πορεία περιθωριοποίησης που διαμορφώνει όχι μόνο την οικονομική σχέση των μεταναστών με την κοινωνία της χώρας υποδοχής, αλλά κυρίως αξίες και αντιλήψεις που κανονικοποιούν τον αποκλεισμό και τον αποκρυσταλλώνουν σε συγκεκριμένους τρόπους ζωής.

Προετοιμασία

Η διαδικασία της προετοιμασίας αφορά τη χώρα προέλευσης και πιο συγκεκριμένα, το στάδιο κατά το οποίο οι άνθρωποι βιώνουν τις ελλείψεις ή την φτωχοποίηση που θα τους οδηγήσει στην μελλοντική απόφαση για μετανάστευση. Η ενασχόληση με τη χώρα προέλευσης εννοιολογικά θα μπορούσε να χωριστεί σε δυο διακριτές συνθήκες ερμηνείας σε σχέση με τη μετανάστευση. Η *πρώτη* αφορά την κατανόηση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων της χώρας προέλευσης με όρους παραγόντων απώθησης (push factors). Η *δεύτερη* έχει να κάνει με την αναγνώριση των πολιτισμικών προεκτάσεων της φτωχοποίησης στη χώρα προέλευσης ως ένα πεδίο προετοιμασίας των υποκειμένων για την πλήρωση συγκεκριμένων θέσεων στις αγορές εργασίας και στην κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Αναφορικά με την πρώτη ερμηνεία, παρατηρείται μια σταθερή αντίληψη των μακροδομικών προσεγγίσεων της μετανάστευσης σύμφωνα με την οποία οι προβληματικές συνθήκες ζωής στη χώρα προέλευσης αποτελούν παράγοντες που οδηγούν τους εργαζόμενους στην απόφαση να αφήσουν τη χώρα τους με σκοπό να αναζητήσουν εργασία σε ένα περιβάλλον που τους δίνει περισσότερες ευκαιρίες και καλύτερες προϋποθέσεις (Harris and Todaro 1970, Todaro 1976). Σε αυτό το σημείο βρίσκει έκδηλη κανείς την επίδραση της νεοκλασικής οικονομικής σκέψης όπου η απόφαση ενός ανθρώπου να μεταναστεύσει εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της ατομικής διαχείρισης της έλλειψης. Χαρακτηριστική αποτύπωση αυτής της προσέγγισης βρίσκει κανείς στους *Νόμους της Μετανάστευσης* του Ravenstein (1885),

οι οποίοι συνοψίζονται σχηματικά στη μελέτη του Grigg (1994). Η κριτική πάνω σε αυτή την προσέγγιση έχει διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες και συνοψίζοντας θα έλεγε κανείς ότι αρκετές από τις αρχές, αν και εμφανίζονται αληθοφανείς, δεν επιβεβαιώνονται εμπειρικά (Boyd 1989, Castles and Miller 1993, Portes and Rumbaut 1996, Ψημμένος 1999) καθώς και ότι συχνά αγνοούν την ιστορική σχέση ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και στις χώρες υποδοχής, ιδίως στην περίπτωση της αποικιοκρατίας (Mandel 1972, Wallerstein 1987, Portes and Rumbaut 1996, Waters 1995).

Ωστόσο, ίσως η μεγαλύτερη αδυναμία της προσέγγισης αυτής έγκειται στην σχεδόν εγγενή της τάση να εξετάζει τα άτομα αποκλειστικά ως οικονομικούς δρώντες, δημιουργώντας έναν ανθρωπολογικό τύπο (*homo oeconomicus*) που βασίζεται αποκλειστικά σε αφηρημένες παραδοχές ορισμένων οικονομολόγων για τα κίνητρα της ανθρώπινης δράσης και όχι στις κοινωνικές σχέσεις στις οποίες αυτή εντάσσεται ή στη νοηματοδότηση και τη βιωμένη εμπειρία των ίδιων των υποκειμένων (Sen 1977, 1982). Στην περίπτωση της σημασίας της χώρας προέλευσης για την ανάλυση της μετανάστευσης αυτό γίνεται ακόμη πιο εμφανές μέσα από την εξέταση της χώρας προέλευσης αποκλειστικά με όρους οικονομικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, η εμπειρία της φτωχοποίησης ή των ελλείψεων που εντοπίζονται στις χώρες προέλευσης δεν αποτελεί ένα αμιγώς οικονομικό φαινόμενο. Έχει κοινωνικές προεκτάσεις, η αναγνώριση των οποίων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για μια συνολική κατανόηση της μετανάστευσης και των διαδικασιών αποκλεισμού (Xypolytas 2018).

Σε αυτό το σημείο φαίνεται η σημασία της *δεύτερης* συνθήκης ερμηνείας των δεδομένων της χώρας προέλευσης. Η πρόσφατη ερευνητική εμπειρία μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα (Ξυπολυτάς 2013, Lazarescu 2015) δείχνει ότι ανάμεσα στην αρχική περίοδο της κρίσης στη χώρα προέλευσης και το μεταναστευτικό ταξίδι μεσολαβεί μια μεγάλη χρονική περίοδος. Σε αυτή βιώνονται οι επιπτώσεις της κρίσης μέσα από αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία βασικών κοινωνικών δομών, όπως η οικονομία και η οικογένεια. Οι αλλαγές αυτές δεν αποτελούν απλούς παράγοντες απόθησης αλλά βασικές ρωγμές στη βιογραφία ενός ατόμου, καθώς για την αντιμετώπισή τους καλείται να προβεί σε δράσεις που ενδεχομένως να είναι ξένες για αυτήν / αυτόν (Xypolytas et al 2017, Xypolytas 2018). Πρόκειται για δράσεις αντιμετώπισης της κρίσης στις χώρες προέλευσης, που

συμβαίνουν πριν την απόφαση για μετανάστευση και προετοιμάζουν σε αξιακό επίπεδο τα υποκείμενα για τη μελλοντική οργάνωση της ζωής στη χώρα υποδοχής.

Στην περίπτωση των μεταναστριών οικιακών εργατριών από την Ουκρανία για παράδειγμα, παρατηρήθηκε πως από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης μέχρι και τη μετανάστευση στην Ελλάδα μεσολάβησε μια μακρά περίοδος 6 ή 7 χρόνων (Ξυπολυτάς 2013). Κατά τη διάρκεια αυτή οι γυναίκες, εκ των οποίων αρκετές είχαν αξιοσημείωτες επαγγελματικές σταδιοδρομίες και απασχολούνταν σε επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν εργασία σε τομείς άσχετους με την προηγούμενη τους επαγγελματική τους πορεία. Στο πλαίσιο αντιμετώπισης της κρίσης, η οικονομική τους δραστηριότητα αφορούσε τη χαμηλού κύρους εργασία όπως την πώληση προϊόντων και τροφίμων σε λαϊκές αγορές της γειτονικής Πολωνίας τα Σαββατοκύριακα ή και την πώληση διάφορων αντικειμένων στη μαύρη αγορά. Μάλιστα, έχει σημασία να τονιστεί πως τα προαναφερθέντα δεν αφορούν αποκλειστικά την περίπτωση της Ουκρανίας, καθώς αντίστοιχες πορείες και επαγγελματικές δραστηριότητες βρίσκει κανείς και στις μελέτες των μεταναστών από τη Ρουμανία (Lazarescu 2015), τη Γεωργία (Maroufouf 2015) ή τη Βουλγαρία (Cillo and Perocco 2008).

Η διαδικασία αυτή δεν αφορά απλά μια δυσάρεστη εξέλιξη που μακροπρόθεσμα δεν είναι σε θέση να συντηρήσει οικονομικά το νοικοκυριό με αποτέλεσμα να οδηγηθούν οι συγκεκριμένες γυναίκες στη μετανάστευση. Αυτό αποτελεί μέρος της πρώτης συνθήκης που σχετίζεται με την ερμηνεία των δεδομένων της χώρας προέλευσης αποκλειστικά με όρους παραγόντων απόθησης. Αντιθέτως, πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική διαδικασία αλλαγής της εργασιακής ταυτότητας των εργαζομένων και οικειοποίησης τους με τα χαρακτηριστικά και τους κανόνες της χαμηλού κύρους εργασίας. Ουσιαστικά, μιλάμε για το στάδιο της προετοιμασίας του μελλοντικού μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού για την αντιμετώπιση των συνθηκών και της οργάνωσης της εργασίας στη χώρα υποδοχής. Χωρίς την ύπαρξη αυτού το σημαντικού σταδίου, θα ήταν πραγματικά ακατανόητη η ένταξη των μεταναστών στα χαμηλού κύρους επαγγέλματα. Πόσο ακόμα στην περίπτωση μεταναστριών και μεταναστών όπου συναντάει κανείς και έντονα το στοιχείο της αποειδίκευσης (deskilling), δεδομένων των επαγγελμάτων υψηλής ειδίκευσης που είχαν στις χώρες προέλευσης (Chtouris and Psimmenos 1999, Xypolytas 2008).

Επίσης, η έμφαση στη συγκεκριμένη περίοδο δίνει τη δυνατότητα ανάλυσης για τις σημαντικές αλλαγές που συμβαίνουν στις οικογένειες των μεταναστών. Οι επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων στους οικογενειακούς δεσμούς είναι ένα από τα θέματα που τονίζονται έντονα στη βιβλιογραφία των κοινωνικών συνεπειών των περιόδων ύφεσης (Komarovskiy 1940, Elder 1999, Xypolytas et al. 2017). Προβλήματα μέσα στην οικογένεια όπως αλκοολισμός ή ενδοοικογενειακή βία αποτελούσαν πάντοτε χαρακτηριστικά που έκαναν την εμφάνισή τους σε τέτοια ιστορικά πλαίσια (Bridger and Pine 1998, Tolstokorova 2010, Gerber 2012, Rajkai 2014). Αν κοιτάξει κανείς την περίπτωση της Ανατολικής Ευρώπης, που είχε άμεσα σχέση με τις μεταναστευτικές ροές της δεκαετίας του 90 στην Ελλάδα, η κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας, η απώλεια μακρών επαγγελματικών σταδιοδρομιών και η εμπειρία της ανεργίας οδήγησαν σε μια σειρά από κοινωνικά προβλήματα που επηρέασαν άμεσα τις οικογενειακές σχέσεις (Wilson 2000, Satzewich 2002, Parelli-Harris 2008, Solarì 2010).

Η διάρρηξη αυτών των δεσμών αποτελεί κεντρικό στοιχείο μιας «εξαναγκαστικής εξατομίκευσης» που χαρακτηρίζει τη βιογραφία των υποκειμένων στο πλαίσιο της νεωτερικότητας (Beck 2007) και επιπλέον, πρόκειται για ένα βασικό παράγοντα που όχι απλά επηρεάζει την απόφαση για μετανάστευση αλλά κυρίως αυξάνει την τρωτότητα των εργατριών και εργατών στη χώρα υποδοχής (Morokvasic 1984, Romaniszyn 2000, Βασιλικού 2009). Η υπονόμηση των οικογενειακών σχέσεων των μεταναστών έχει σαν αποτέλεσμα την έκθεση των τελευταίων σε δυσμενείς εργασιακές συνθήκες χωρίς τη δυνατότητα στήριξης που μπορεί να παρέχει ο οικογενειακός δεσμός, ακόμα και με δεδομένη τη γεωγραφική απομάκρυνση που προϋποθέτει η μετανάστευση. Επίσης, η διάρρηξή του έχει μεγάλη σημασία για την ταύτιση των μεταναστών με επαγγέλματα χαμηλού κύρους που χαρακτηρίζονται από σχέσεις πατρωνίας με την εργοδοτική αρχή, όπως η αγροτική ή η οικιακή εργασία. Στα επαγγέλματα αυτά, οι εργοδότες και οι οικογένειές τους μπορεί να αποτελέσουν είτε πηγή αναπλήρωσης των διερρηγμένων οικογενειακών σχέσεων (Ξυπολυτάς 2013) ή αποκλειστική μορφή κοινωνικής προστασίας, στο πλαίσιο έντονης οικονομικής και κοινωνικής ανασφάλειας (Psimmenos 2017)

Δεδομένων, λοιπόν, των σημαντικότερων αυτών επιδράσεων της προαναφερθείσας περιόδου στην εργασιακή ταυτότητα και την οικογενειακή οργάνωση των μεταναστών, η αδυναμία αναγνώρισης του βασικού ρόλου που παίζει

η χώρα προέλευσης στην προετοιμασία του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού φαίνεται αφενός προβληματική και αφετέρου παράδοξη. Είναι προβληματική διότι δημιουργεί ένα αφήγημα σύμφωνα με το οποίο τα δεδομένα της χώρας προέλευσης δεν παίζουν κάποιο ιδιαίτερο ρόλο στις διαδικασίες αποκλεισμού των μεταναστών. Αυτό ουσιαστικά είναι το κοινωνιολογικό ισοδύναμο του να υποστηρίξει κανείς ότι οι μετανάστες γεννιούνται ξανά με την είσοδο στη χώρα υποδοχής, καθώς η πρότερη κοινωνικοποίησή τους δεν απασχολεί σε κάποιο σημείο τον επιστημονικό μας στοχασμό. Είναι προφανές πως οι κοινωνικοποιητικές διαδικασίες είναι βασικός άξονας ανάλυσης της σχέσης των υποκειμένων με τις κοινωνικές δομές (Bourdieu 1984, 2006) και η άρνηση συνυπολογισμού τους στα επιστημονικά πορίσματα μπορεί να υπονομεύσει καίρια την εγκυρότητα και την αξία της παραγόμενης γνώσης.

Από την άλλη πλευρά, το να παραμερίζει κανείς τη σημασία της χώρας προέλευσης στην ανάλυση της μετανάστευσης είναι πραγματικά παράδοξο, αν λάβουμε υπόψη ότι η πρώτη – και κατά πολλούς, η πλέον κλασική – μελέτη της μετανάστευσης, «Ο Πολωνός Αγρότης» των Thomas και Znaniecki, που εκδόθηκε το 1918, έθεσε ξεκάθαρα θεωρητική και μεθοδολογική προτεραιότητα στη χώρα προέλευσης. Για τους συγγραφείς ήταν αδύνατον να προσεγγιστούν οι πολυπλοκότητες του φαινομένου της μετανάστευσης των Πολωνών στις Ηνωμένες Πολιτείες χωρίς να ληφθούν υπόψη οι μεγάλες αλλαγές στη δομή και λειτουργία της Πολωνικής υπαίθρου (Thomas and Znaniecki 1984). Αυτές δεν έγιναν κατανοητές ως απλοί παράγοντες απόθησης, αλλά ως αλλαγές στην οικογενειακή και κοινοτική οργάνωση που αποτέλεσαν βασικό ερμηνευτικό εργαλείο των κοινωνικών σχέσεων που ανέπτυξαν οι Πολωνοί μετανάστες στην Αμερική (Psimmenos and Kassimati 2006, Ξυπολυτάς 2013). Ωστόσο, με την πάροδο των χρόνων, η επιστημονική βαρύτητα αυτών των κλασικών μελετών παίρνει ένα περισσότερο τιμητικό χαρακτήρα για την ιστορία της κοινωνιολογίας και υποχωρεί η αναγνώριση των καίριων επιστημονικών τους πορισμάτων.

Ολοκληρώνοντας τις αναφορές για την κατανόηση της χώρας προέλευσης ως στάδιο προετοιμασίας του εργατικού δυναμικού, μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι αποτελεί ενδεχομένως την πλέον καθοριστική στάση στην πορεία του αποκλεισμού του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Πρόκειται για το πρώτο στάδιο μιας μακράς διαδικασίας όπου οι μελλοντικοί μετανάστες βρίσκονται αντιμέτωποι με τομές και αλλαγές που επηρεάζουν τη σχέση τους με την οικογένεια και την

κοινότητα (Ψημμένος 2013) αλλά και διαμορφώνουν νέες εργασιακές και κοινωνικές ταυτότητες που βασίζονται στη λογική της επιβίωσης (Zhurzhenko 2001). Η σημασία του σταδίου της προετοιμασίας είναι κεντρική ακριβώς γιατί θέτει τις απαραίτητες βάσεις πάνω στις οποίες αναπτύσσονται οι άλλες δύο διαδικασίες, αυτές της τοποθέτησης και της αναπαραγωγής.

Τοποθέτηση

Η τοποθέτηση σε συγκεκριμένες αγορές εργασίας στη χώρα υποδοχής αποτελεί τη δεύτερη και ιδιαίτερα σημαντική διαδικασία αποκλεισμού των μεταναστών. Το συγκεκριμένο στάδιο αναιρεί επί της ουσίας τη νεοκλασική αφήγηση σε σχέση με την προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Η χρήση του όρου «αγορές εργασίας» έναντι του επικρατούντος στην καθομιλουμένη «αγορά» έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς, όπως τονίζει ο Tilly, ένας άνθρωπος δεν αναζητά εργασία σε όλες τις πιθανές επιχειρήσεις και όταν ένας εργοδότης επιθυμεί να προσλάβει εργαζομένους δεν εξετάζει όλο το σύνολο των εργαζομένων (1998). Εν αντιθέσει με τις θεωρίες ανθρωπίνου κεφαλαίου, αυτό που δείχνει τόσο η ελληνική όσο και η διεθνής βιβλιογραφία είναι ότι, ακόμα και με δεδομένη την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας, η μειονεκτική θέση στις αγορές εργασίας κατανέμεται με βάση την εθνικότητα, τη φυλή ή το φύλο και όχι με βάση την εκπαίδευση, την επιμόρφωση ή την ειδίκευση (Peck 2000, Δεδουσόπουλος 2014).

Εξετάζοντας το ζήτημα σε macro-επίπεδο, η τοποθέτηση των μεταναστών σε κοινωνικά ανεπιθύμητα επαγγέλματα είναι μια διαδικασία που διαχωρίζει εμπράκτως τις αγορές εργασίας και οδηγεί σε δύο σημαντικές εξελίξεις. *Πρώτον*, απεμπλέκει το γηγενές εργατικό δυναμικό από συγκεκριμένες μορφές εργασίας και απασχόλησης (Pearson 1986). Έτσι δημιουργείται μια ξεκάθαρη διάκριση κύρους ανάμεσα στις επαγγελματικές δραστηριότητες ντόπιων και μεταναστών, με τους δεύτερους να εντάσσονται στο πλαίσιο της υποτιμημένης και ανεπιθύμητης εργασίας και τους πρώτους να ορίζουν τις εργασιακές τους ερμηνείες και προσανατολισμούς εντός του εναπομείναντος επαγγελματικού και κοινωνικού χώρου (Potts 1990, Psimmenos 2000).

Δεύτερον, η τοποθέτηση και παρατεταμένη παραμονή των μεταναστών σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα διαμορφώνει ένα αξιακό πλαίσιο στην κοινωνία της χώρας υποδοχής που με τη σειρά του δημιουργεί καινούρια ζήτηση για επαγγελματικές δραστηριότητες που ενδεχομένως να μην υφίσταντο και καθήκοντα που δεν θα εκτελούνταν χωρίς την παρουσία του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (Anderson and Phizaklea 1997, Anderson 2000, Ψημμένος 2013). Στο νέο αυτό εργασιακό πλαίσιο που κατασκευάζεται, η τοποθέτηση των μεταναστριών και μεταναστών είναι δεδομένη σε τέτοιο βαθμό που τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του φύλου ή της εθνικότητας να μετατρέπονται σε βασικές προϋποθέσεις άσκησης των συγκεκριμένων επαγγελμάτων και δραστηριοτήτων².

Από την άλλη πλευρά, κοιτώντας σε *micro-επίπεδο*, όπως τονίστηκε στην προηγούμενη ενότητα, η διαδικασία της προετοιμασίας παίζει κεντρικό ρόλο στην τοποθέτηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε συγκεκριμένα επαγγέλματα. Στο πλαίσιο αντιμετώπισης της κρίσης στη χώρα προέλευσης οι μελλοντικοί μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με την ετεροαπασχόληση και τη χαμηλού κύρους εργασία (Ξυπολυτάς 2013). Αυτό σημαίνει πως η περίοδος πριν τη μετανάστευση επιδρά καθοριστικά στις υποκειμενικές προσλήψεις της εργασίας και πιο συγκεκριμένα στους εργασιακούς προσανατολισμούς (Lazarescu 2015). Η είσοδος στη χώρα υποδοχής νοηματοδοτείται ως ένα πεδίο εύρεσης εργασίας με γνώμονα την επιβίωση και όχι την αξιοποίηση κλίσεων και προηγούμενων ειδικεύσεων.

Μια ακόμη διάσταση που συνδέεται άμεσα με την τοποθέτηση και εντοπίζεται χρονικά πριν την είσοδο των μεταναστών στη χώρα υποδοχής έχει να κάνει με την ανάγκη άμεσης εύρεσης εισοδημάτων στο πλαίσιο αποπληρωμής των χρεών που προέκυψαν για την πραγματοποίηση του μεταναστευτικού ταξιδιού (Xypolytas 2018). Η ίδια η μετακίνηση είναι μια δραστηριότητα που συχνά απαιτεί τη διάθεση ενός αξιόλογου ποσού χρημάτων από πλευράς μεταναστών, στο οποίο ενδεχομένως να μην έχουν πρόσβαση αν δεν προχωρήσουν σε δανεισμό (Rapoport and Doquier 2005). Στη βιβλιογραφία της μετανάστευσης τα συγκεκριμένα δάνεια δεν προκύπτουν

---

² Η ταύτιση αυτή είναι τόσο ισχυρή ώστε να δημιουργούνται αυθαίρετα – πλην ισχυρά – στερεότυπα καταλληλότητας για συγκεκριμένα επαγγέλματα και μορφές εργασίας (Ψημμένος και Σκαμνάκης 2008)

ως επί το πλείστον από τυπικούς οργανισμούς χρηματοδότησης, όπως για παράδειγμα οι τράπεζες. Αντιθέτως, η οικονομική κρίση στις χώρες προέλευσης συχνά υπονομεύει την δυνατότητα των υποψήφιων μεταναστών να συνδιαλλαγούν με θεσμικά αναγνωρισμένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε άτυπες μορφές δανεισμού με δυσμενείς όρους, όπως αυξημένοι μηνιαίοι ή και εβδομαδιαίοι τόκοι (Kugler et al. 2013, Ξυπολυτάς 2013). Η ανάγκη αποπληρωμής των συγκεκριμένων χρεών επιβάλλει την άμεση εύρεση εργασίας άμα τη αφίξει στις χώρες υποδοχής και στερεί επί της ουσίας από τους μετανάστες τη δυνατότητα εξοικείωσης με τα δεδομένα των αγορών εργασίας, ακόμα και αν οι τελευταίες υποθετικά (και αποκλειστικά χάριν επιχειρηματολογίας) αποτελούσαν ένα ανοιχτό πεδίο συνάντησης θέσεων και ειδικεύσεων, σύμφωνα με τις παραδοχές και περιγραφές του νεοκλασικού παραδείγματος.

Πέρα όμως από τη σημασία των εξελίξεων στη χώρα προέλευσης, ιδιαίτερη βαρύτητα στην τοποθέτηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε επαγγέλματα που συμβάλλουν στον αποκλεισμό του έχουν οι θεσμοί μετανάστευσης (migration institutions) (Borjas 1994, Bertocchi and Strozzi 2008). Πρόκειται για θεσμούς (Οργανισμοί, Ιδιωτικές εταιρείες, Μεταναστευτικοί σύλλογοι, ΜΚΟ) οι οποίοι εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στη διαδικασία εύρεσης εργασίας και επηρεάζουν την πρόσβαση των μεταναστών σε συγκεκριμένες αγορές εργασίας. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της τοποθέτησης των μεταναστών σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους, ο ρόλος των γραφείων ευρέσεως εργασίας (Χτούρης κ.α. 2012, Ξυπολυτάς 2013) αλλά και των μεταναστευτικών συλλόγων (Φούσκας 2012) είναι καίριος για την αρχική ένταξη στο επάγγελμα αλλά και την παραμονή σε αυτό.

Με δεδομένη την προαναφερθείσα ανάγκη αποπληρωμής χρεών και άμεσης εύρεσης πηγής εισοδήματος, τα γραφεία ευρέσεως εργασίας για παράδειγμα, τα οποία πολύ συχνά λειτουργούν κάτω από ένα ιδιαίτερα σκιάδες θεσμικό καθεστώς (Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου 2006), αποτελούν μονόδρομο για πολλούς μετανάστες. Αυτό συμβαίνει παρά τη δεδομένη αρνητική εικόνα που υπάρχει για τα γραφεία αυτά στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, λόγω της αυθαίρετης στάσης τους και των συχνά εκμεταλλευτικών σχέσεων που αναπτύσσουν με την πελατεία τους. Αντίστοιχα προβλήματα ωστόσο εντοπίζονται και στους μεταναστευτικούς συλλόγους. Στην περίπτωση αυτή, οι σύλλογοι λειτουργούν και ως άτυπα γραφεία ευρέσεως εργασίας, όπου ενώ δεν αντιμετωπίζεται τόσο έντονα το πρόβλημα της

εκμετάλλευσης, ισχυροποιούνται ωστόσο τα στερεότυπα καταλληλότητας των διάφορων εθνικών ομάδων για συγκεκριμένα επαγγέλματα. Αυτό που φαίνεται είναι πως οι σύλλογοι συγκεκριμένων εθνικών ομάδων, αδυνατώντας να έχουν εναλλακτικές επιλογές, σπρώχνουν εκ των πραγμάτων τα μέλη τους σε επαγγέλματα που είναι συνδεδεμένα με τον εθνικό και φυλετικό καταμερισμό εργασίας δημιουργώντας έτσι ένα φαύλο κύκλο τοποθέτησης στη χαμηλού κύρους εργασία (Φούσκας 2015).

Επίσης, σε σύνδεση με την παραπάνω προβληματική περί εθνικού και φυλετικού καταμερισμού εργασίας, ιδιαίτερη είναι η βαρύτητα των μεταναστευτικών δικτύων για την τοποθέτηση σε επαγγέλματα που οδηγούν στην περιθωριοποίηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Η σημασία των δικτύων για την ανάλυση της μετανάστευσης και πιο συγκεκριμένα για την εύρεση εργασίας των προσφάτως αφιχθέντων μεταναστών είναι δεδομένη και έχει τονιστεί επανειλημμένα από πολλούς σχολιαστές στο αντικείμενο (Fisher 1982, Boyd 1989 Hondagneu-Sotelo 1994). Αυτό που αξίζει να τονιστεί είναι ότι τα δίκτυα αυτά συμβάλλουν καθοριστικά στην περαιτέρω ταύτιση συγκεκριμένων εθνικών ομάδων με συγκεκριμένα επαγγέλματα. Η αδυναμία εύρεσης εργασίας έξω από τον κοινωνικο-επαγγελματικό ρόλο που έχει προσδώσει η κοινωνία της χώρας υποδοχής στους μετανάστες ωθεί τους τελευταίους στην χρήση δικτυακών μεθόδων, οι οποίες όμως με τη σειρά τους ισχυροποιούν τον παραπάνω ρόλο.

Τόσο σε macro όσο και σε micro-επίπεδο η συμβολή της τοποθέτησης των μεταναστών σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους είναι κεφαλαιώδους σημασίας καθώς εγκαινιάζει την πορεία αποκλεισμού στη χώρα υποδοχής μέσα από την εγκατάσταση σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο που χαρακτηρίζεται από την έλλειψη και τη στιγματοποίηση. Πρόκειται για μια διαδικασία κεντρική για την παρούσα προβληματική καθώς αποτελεί απαραίτητη και αναγκαία προϋπόθεση για την μετέπειτα ταύτιση των μεταναστών με τα χαρακτηριστικά των επαγγελματιών τους.

Κοινωνικοποίηση / Αναπαραγωγή

Η τρίτη διαδικασία που ολοκληρώνει την πορεία αποκλεισμού αφορά την εσωτερίκευση των χαρακτηριστικών της χαμηλού κύρους εργασίας. Πρόκειται για

ένα κεντρικό στάδιο, με προφανείς συνέπειες στην κοινωνική στρωμάτωση, καθώς μέσα από αυτό υπονομεύεται η κοινωνική κινητικότητα των μεταναστών και ο αποκλεισμός τους αποκρυσταλλώνεται σε αξίες και τρόπους ζωής (Myrdal 2007). Η κατανόηση αυτού του σταδίου απαιτεί τη συνδρομή της κοινωνιολογίας της εργασίας, και ιδιαίτερα των αναλύσεων εκείνων που εστιάζουν στην υποκειμενική διάσταση της εργασίας, στη νοηματοδότησή της και τις επιπτώσεις της στην κατασκευή συγκεκριμένων κοινωνικών ταυτοτήτων.

Κεντρικό αξίωμα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι ότι η εργασία δεν αποτελεί απλώς μια οικονομική δράση. Εν αντιθέσει με τις δοξασίες νεοκλασικών – αλλά και ορισμένων ορθόδοξων μαρξιστικών – αναλύσεων, η μισθωτή εργασία δεν είναι αποκλειστικά μια δραστηριότητα που στο τέλος της ημέρας αφήνει στον εργαζόμενο ένα χρηματικό ποσό και παράγει απλά κέρδος ή υπεραξία. Ο όρος «μισθωτή εργασία» άλλωστε αποτελείται από δύο λέξεις και οι παραπάνω αναλύσεις ενδεχομένως να εξηγούν επαρκώς την πρώτη. Η δεύτερη λέξη παραμένει πραγματικά ανεξερεύνητη μέσα από τέτοιες προσεγγίσεις που θύμα τους δεν είναι άλλο από την κοινωνιολογική ερμηνεία των συνεπειών της εργασίας αλλά και των κινήτρων και των δεσμεύσεων των ίδιων των εργαζομένων.

Η υποκειμενική διάσταση της εργασίας αποτελεί ίσως το πλέον κεντρικό μοτίβο της κοινωνιολογίας της εργασίας από τη δεκαετία του 50 και έπειτα, και υπάρχει μια πληθώρα μελετών που εξέτασαν το ζήτημα στο πλαίσιο τόσο της βιομηχανικής παραγωγής (Roy 1953, Blauner 1964, Burawoy 1979, Edwards 1979) όσο και σε αυτό της αγροτικής (Horobin 1957, Newby 1977, Cornfield and Keene 1990) αλλά και του τομέα των υπηρεσιών (Hughes 1951, Mills 1953, Hochschild 2003). Κοινός παρανομαστής αυτών των διαφορετικών μελετών είναι πως η εργασία, πέρα από τα προβλήματα που παρουσιάζει σε επίπεδο συνθηκών ή σχέσεων με την εργοδοσία, παράγει αξίες και αντιλήψεις που επηρεάζουν την ταυτότητα των εργαζομένων και τους ταυτίζουν με τα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις του επαγγέλματός τους (Baldamus 1961). Αυτή η πολιτισμική διάσταση της εργασίας είναι το πλέον κεντρικό στοιχείο της αναπαραγωγής της, δηλαδή της παραμονής στο επάγγελμα για λόγους που δεν αφορούν αποκλειστικά τον οικονομικό εξαναγκασμό, που άλλωστε αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της εργασίας στον καπιταλισμό.

Με δεδομένα τα παραπάνω, η αναπαραγωγή της χαμηλού κύρους εργασίας των μεταναστών αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα για δύο κυρίως λόγους. *Πρώτον*, λόγω της ενασχόλησης με επαγγέλματα που δεν αποτιμώνται θετικά από την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Η μακρά παραμονή στη χαμηλού κύρους εργασία παγιώνει το κύρος των μεταναστευτικών πληθυσμών που υπερεκπροσωπούνται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα μιας αγοράς εργασίας που οργανώνεται με βάση το έθνος, το φύλο και τη φυλή (Ψημμένος 1995). Έτσι, παρατηρείται ο εγκλωβισμός των μεταναστών σε συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες αλλά και η αναπαραγωγή των στερεοτύπων καταλληλότητας συγκεκριμένων εθνικοτήτων για την εκτέλεση συγκεκριμένων εργασιών (Du Bois 1995, Peck 2000, Ξυπολυτάς 2013).

Ο *δεύτερος* λόγος αφορά τις σχέσεις με την εργοδοσία στο πλαίσιο των χαμηλού κύρους επαγγελμάτων που χαρακτηρίζονται έντονα από το στοιχείο της πατρωνίας. Σε σχέση με τους μετανάστες, η αγροτική εργασία (Πέτρου 2008, 2012), η εργασία στις προσωπικές υπηρεσίες (Ψημμένος 1995) και κυρίως η οικιακή εργασία (Πετρονώτη και Ζαρκιά 1998, Χαντζαρούλα 2012, Ξυπολυτάς και Lazarescu 2013) είναι επαγγέλματα που χαρακτηρίζονται από προσωπικές σχέσεις δέσμευσης και υποταγής στην εργοδοτική αρχή. Το χαμηλό κύρος των επαγγελμάτων αυτών εν μέρει ορίζεται από την ύπαρξη αυτών των σχέσεων που υπονομεύουν την έννοια της αυτοδιάθεσης (Anderson 2000). Ωστόσο, πέραν από αυτό, η ίδια η εμπειρία των σχέσεων πατρωνίας, που βιώνεται ως μοχλός κοινωνικής προστασίας σε περιόδους έντονης οικονομικής ανασφάλειας (Ψημμένος και Σκαμνάκης 2008, Psimmenos 2017, Χυπολυτάς et al 2017), ενισχύει την εξάρτησή των μεταναστών στους εργοδότες και υπονομεύει τη δυνατότητα απεμπλοκής τους από τα χαμηλού κύρους επαγγέλματα.

Ο τρόπος με τον οποίον συμβαίνει η εσωτερίκευση των κανόνων της εργασίας εξαρτάται προφανώς από το συγκεκριμένο επάγγελμα και τα χαρακτηριστικά του. Στην περίπτωση της εσωτερικής οικιακής εργασίας των μεταναστριών, για παράδειγμα, η εσωτερίκευση είναι μια διαδικασία που συνδέεται με την ερμηνεία της εργασίας με οικογενειακούς όρους. Συγκεκριμένα, οι εργάτριες κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των καθηκόντων τους ταυτίζονται με οικογενειακής φύσεως ρόλους και συναισθήματα που αφορούν την έννοια της φροντίδας, τόσο του νοικοκυριού όσο και των μελών του. Οι ψευδο-οικογενειακές αυτές σχέσεις έχουν σαν αποτέλεσμα τη συναίνεση στις εργοδοτικές πρακτικές, την εμπέδωση των σχέσεων πατρωνίας και

της υποτακτικότητας (deference), αλλά κυρίως την εσωτερίκευση των κανόνων του συγκεκριμένου τύπου επαγγέλματος και την αναπαραγωγή της εργασίας, κεντρικός άξονας της οποίας είναι η μακρά παραμονή στο επάγγελμα (Xyrolytas 2016).

Στην περίπτωση των εργαζομένων μεταναστών σε συνεργεία καθαρισμού, η παραμονή στο επάγγελμα συμβαίνει μέσα από την ανάπτυξη αντιλήψεων σταδιοδρομίας στις εργάτριες (Lazarescu 2015). Συγκεκριμένα, το πέρασμα από διαφορετικά «πόστα» στο πλαίσιο εκτέλεσης εργασιών είναι σημαντικό για μια νοηματοδότηση εξέλιξης. Από την χαμηλότερη σε κύρος διαβάθμιση, που είναι η εξωτερική εργασία στις εισόδους της πολυκατοικίας, με την εργάτρια να είναι άμεσα παρατηρήσιμη από τους περαστικούς, και καθαρισμό στις σκάλες, που αποτελεί εξαιρετικά απαιτητική εργασία, οι εργάτριες περνούν σε πόστο επιτηρητή ή ακόμα και οδηγού του συνεργείου. Αυτό το πέρασμα στην άτυπη ιεραρχία του επαγγέλματος είναι εξαιρετικά σημαντικό για το νόημα που προσδίδεται στην εργασία και αναδεικνύει προσλήψεις εξέλιξης και σταδιοδρομίας σε επαγγέλματα που φαινομενικά εμφανίζονται αδιέξοδα (dead end jobs).

Η περαιτέρω εμπειρική διερεύνηση του τρίτου αυτού σταδίου μέσω μελετών περίπτωσης συγκεκριμένων επαγγελματιών κρίνεται απαραίτητη, καθώς όπως προαναφέρθηκε η διαδικασία εσωτερίκευσης των χαρακτηριστικών της εργασίας από τους μετανάστες είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διαδικασία παραγωγής της εργασίας (labour process). Με άλλα λόγια, η εξέταση της νοηματοδότησης της εργασίας συμβαίνει μέσα από την ενδελεχή ανάλυση των καθηκόντων, των αντιλήψεων των εργαζομένων για αυτά και των σχέσεων με τους εργοδότες που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις των εργαζόμενων για το επάγγελμά τους. Κεντρικός άξονας μιας τέτοιας ανάλυσης είναι η έμφαση στις *σχετικές ικανοποιήσεις* (relative satisfactions) της εργασίας, δηλαδή στις διαστάσεις αυτές που πέρα από την ενδεχομένως προβληματική φύση τους, δημιουργούν ένα αίσθημα ικανοποίησης στους εργαζόμενους και που συμβάλει καθοριστικά στην παραμονή τους στο επάγγελμα (Baldamus 1961, Erickson 2010).

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη αυτή παράθεση της ολιστικής προσέγγισης της διαδικασίας του αποκλεισμού των μεταναστών, είναι σημαντικό να τονιστεί για άλλη μια φορά η ανάγκη εξειδίκευσης της ανάλυσης μέσα από συγκεκριμένες μελέτες περίπτωσης που θα αφορούν το κάθε στάδιο αυτής της μακράς – και επίπονης για τον μεταναστευτικό πληθυσμό – πορείας. Η ανάδειξη ενός θεωρητικού σχήματος για την εξέταση του αποκλεισμού δεν σημαίνει πως ο τελευταίος μπορεί να γίνει κατανοητός αποκλειστικά μέσα από macro κοινωνιολογικά μοντέλα, που άλλωστε συχνά έχουν την τάση να παραβλέπουν ολόκληρες κοινωνικές ομάδες ή και κοινωνικούς μηχανισμούς στο πλαίσιο εμπέδωσης των ερμηνευτικών τους σχημάτων. Αντιθέτως, το τρίπτυχο Προετοιμασία / Τοποθέτηση / Αναπαραγωγή, πέρα από τις Μαρξο-Βεμπεριανές του θεωρητικές του αφετηρίες, αναφέρεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες που πάνω από όλα αναγνωρίζουν την ιστορική διάσταση της μεταναστευτικής πορείας. Άλλωστε, η εμπέδωση του συγκεκριμένου θεωρητικού σχήματος προέκυψε ερευνητικά μέσα από την ανάλυση ιστοριών ζωής των μεταναστών και μεταναστριών (Ψημμένος 2013). Η παρουσίαση που προηγήθηκε αποτελεί ένα ερμηνευτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδεικνύονται βασικοί σταθμοί σε μια πορεία περιθωριοποίησης που χαρακτηρίζονται από τη σύμπλευση οικονομικών και πολιτισμικών κινήτρων και χαρακτηριστικών.

Η προετοιμασία του μεταναστευτικού πληθυσμού αφορά τους τρόπους με τους οποίους οι εργαζόμενοι στις χώρες προέλευσης αντιμετωπίζουν οικονομικά και αξιακά τις συνέπειες των κρίσεων. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα στάδιο απεμπόλησης παλαιότερων εργασιακών και κοινωνικών ταυτοτήτων και εξοικείωσης με τα δεδομένα και χαρακτηριστικά της χαμηλού κύρους εργασίας. Από την άλλη πλευρά, η τοποθέτηση των μεταναστών σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα στις χώρες υποδοχής είναι εξαιρετικά κεντρικής σημασίας από κοινωνιολογική σκοπιά. Αυτό γιατί έχει να κάνει με τη λειτουργία και τη δόμηση των αγορών εργασίας και κυρίως την αναγνώριση σχεδόν αποκλειστικά πολιτισμικών χαρακτηριστικών στην οργάνωση της οικονομικής συμπεριφοράς. Τέλος, η διαδικασία της εσωτερίκευσης των χαρακτηριστικών της χαμηλού κύρους εργασίας των μεταναστών εμβαθύνει και παγιώνει τον αποκλεισμό τους. Ο τελευταίος αποκρυσταλλώνεται σε τρόπους ζωής και αξίες που όχι μόνο ταυτίζουν τους εργάτες και τις εργάτριες με τα χαρακτηριστικά του επαγγέλματός τους, αλλά παράλληλα δημιουργούν θέλγητρα και

προσδοκίες που εγκλωβίζουν τους μετανάστες σε συγκεκριμένες θέσεις στην κοινωνική ιεραρχία και κάνουν την υπέρβαση του αποκλεισμού εξαιρετικά δύσκολη μέσα από παραδοσιακές παρεμβάσεις κοινωνικής πολιτικής.

Σε σχέση με το τελευταίο αυτό ζήτημα, η πρόσφατη ερευνητική εμπειρία που οδήγησε στην ανάδειξη της ολιστικής προσέγγισης του αποκλεισμού (Ψημμένος και Σκαμνάκης 2008, Ξυπολυτάς 2013, Lazarescu 2015, Φούσκας 2015, Xyrolytas 2016, Psimmenos 2017) δείχνει πως η μακρά και πολύπλοκη εμπειρία της περιθωριοποίησης μπορεί να ανακοπεί μέσα από τη σταδιακή απομάκρυνση των μεταναστών από τη χαμηλού κύρους εργασία και παράλληλα από την έμφαση από πλευράς κοινωνικής πολιτικής στην ανάδειξη των ήδη υπαρχουσών (από τη χώρα προέλευσης) ειδικεύσεων των μεταναστών ή στην εκμάθηση νέων. Πρόκειται για ένα ζήτημα κεντρικής σημασίας καθώς επιτρέπει στην κοινωνική πολιτική να κάνει χρήση των επιστημονικών πορισμάτων της ανάλυσης των μεταναστευτικών ρευμάτων της δεκαετίας του 90 ώστε να προκύψουν πολύτιμα συμπεράσματα σε σχέση με τα νέα προσφυγικά και μεταναστευτικά ρεύματα που αναμφισβήτητα αποτελούν μια μεγάλη πρόκληση σε επίπεδο κοινωνικής διαχείρισης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baldamus, W. (1961) *Efficiency and Effort: An Analysis of Industrial Administration*. London: Tavistock Publications.
- Βασιλικού, Κ. (2009) «Μετανάστριες Οικιακοί Βοηθοί και ‘Διεθνική Οικογένεια’». *Κοινωνική Ανάπτυξη και Συνοχή* 4 (1): 109-125.
- Beck, U. (2007) Beyond Class and Nation: Reframing Social Inequalities in a Globalizing World. *British Journal of Sociology* 58 (4): 679–705.
- Berocchi, G and C. Strozzi (2008) “International Migration and the Role of Institutions” *Public Choice* 137: 81 – 102.
- Blauner, R. (1964) *Alienation and Freedom: The Factory Worker and His Industry*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2006). *Η αίσθηση της Πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια: Αθήνα.
- Borjas, G. J. (1994). The Economics of Immigration. *Journal of Economic Literature*. 32: 1667-1717.
- Boyd, M. (1989) “Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas” *International Migration Review* 23: 638-670.
- Braverman, H. (1974) *Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the 20th Century*. New York: Monthly Review Press.
- Bridger, S. and F. Pine (1998) *Surviving Post-Socialism: Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the former Soviet Union*. London: Routledge
- Burawoy, M. (1979) *Manufacturing Consent: Challenges in the Labor Process under Monopoly Capitalism*, Chicago: Chicago University Press.
- Castles, S. and M, Miller (1993) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan.
- Chtouris, S. and I. Psimmenos (1999) *Rural Communities to Migrant Network Communities. The Emergence of a Global Underclass*, Muslim Voice project, TSER: Manchester University – Brussels

- Cillo, R. and F. Perocco (2008) *Migrant Labour in the Underground Economy: Between Processes of Irregularization and Informalization*. Venice: University of Venice Ca' Foscari.
- Δεσουσόπουλος, Α. (2014) *Πολιτική Οικονομία της Αγοράς Εργασίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Du Bois, W. E. B. (1995) *The Philadelphia Negro: A Social Study, together with a special report on Domestic Service by I. Eaton* (Intro. E D. Baltzell). New York: Schocken Books.
- Cornfield, J. P. and D. Keene (1990) *Work in Towns 850-1850*. Leicester: Leicester University Press.
- Edwards, R. (1979) *Contested Terrain: The Transformation Of The Workplace In The Twentieth Century*. New York: Basic Books.
- Elder, G. (1999) *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience*. Oakland: Westview Press.
- Erickson, M. (2010). "Efficiency and Effort' Revisited: Emotional Labour and Contemporary Sociology of Work". in: Erickson M. and Turner C. (eds). *The Sociology of Wilhelm Baldamus: Paradox and Inference*. Ashgate Publishing Limited: Farnham, pp. 35-52.
- Fisher, C. S. (1982) *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Φούσκας, Θ. (2012) *Κοινότητες Μεταναστών και Εργασιακή Αντιπροσώπηση: Οι Επιπτώσεις της Χαμηλού Κύρους Εργασίας Πέντε Μεταναστευτικών Ομάδων στη Συμμετοχή στους Εργασιακούς Συλλόγους τους*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Φούσκας, Θ. (2015) Οικιακή Εργασία και Αποσυλλογικοποίηση: Επιπτώσεις της Οικιακής Εργασίας στην Κοινωνική και Συνδικαλιστική Οργάνωση των Μεταναστριών Οικιακών Εργατριών σε Περίοδο Κρίσης. Εισήγηση στο 5^ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας *Η Ελληνική Κοινωνία στο Σταυροδρόμι της Κρίσης: Έξι Χρόνια Μετά*. Αθήνα 10-12 Δεκεμβρίου 2015.
- Gerber, T. P. & Hout, M. (1995) "Educational Stratification in Russia During the Soviet Period", *American Journal of Sociology* 105: 611-660.
- Grigg, D. (1994) "E. G. Ravenstein and the Laws of Migration" in Drake M. (ed) *Time, Family and Community: Perspectives on Family and Community*. Open University Press: Milton Keynes.
- Harris, J. R. and M. P. Todaro (1970) "Migration, Unemployment and Development: a Two-sector Analysis" *American Economic Review* 60: 126-142.

- Hochschild, A. R. (2003) *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling. (20th Anniversary Edition)*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994) “Regulating the Unregulated?: Domestic Workers' Social Networks” *Social Problems* 41 (1): 50-64.
- Horobin, G. W. (1957) “Community and Occupation in the Hull Fishing Industry”, *The British Journal of Sociology*. 8 (4): 343-356.
- Hughes, E. C. (1951) “Studying the Nurse’s Work”. *The American Journal of Nursing*. 51 (5): 294-295.
- Komarovsky, M. (1940) *The Unemployed Man and His Family. The Effect of Unemployment upon the Status of the Man in Fifty-Nine Families*. New York: Dryden Press, The Institute of Social Research.
- Kugler, M, O. Levithal and H. Rapoport (2013) *Migration and Cross-Border Financial Flows*. London: Center for Research and Analysis of Migration.
- Lazarescu, D. (2015) *Σταδιοδρομία στην Υπηρετικότητα: Η Περίπτωση των Ρουμάνων Οικιακών Εργατριών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Mandel, E. (1972) *Late Capitalism*. London: Verso.
- Marouf, M. (2015) Αλυσιδωτή Μετανάστευση και Κοινωνικό Κεφάλαιο της Μετανάστευσης από τη Γεωργία στην Ελλάδα. Ομιλία στο συνέδριο ΕΛΙΑΜΕΠ και Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου *Η Διακυβέρνηση της μη Νόμιμης Μετανάστευσης: Κράτη, Δρώντες και Μεσάζοντες*. Αθήνα 8 – 9 Ιουλίου.
- Mills, C. W. (1953) *White Collar*. Oxford: Oxford University Press.
- Morokvasic, M. (1984) “Birds of Passage are also Women...” *International Migration Review*. 18 (4): 886-907.
- Μπάκαβος, Χ. και Δ. Παπαδοπούλου (2006) *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Myrdal, G. (2007) *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*. New Jersey: Transaction.
- Newby, H. (1977) *The Deferential Worker: A Study of Farm Workers in East Anglia*. London: Allen Lane.

- Ευπολυτάς, Ν. (2013) *Εσωτερική Οικιακή Εργασία: Η Συμβολή της Οικογένειας και των Σχέσεων Αλληλεγγύης στην Αναπαραγωγή της Εργασίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ευπολυτάς, Ν. και Lazarescu, D. (2013): Η Κοινωνιολογική Έρευνα για την Οικιακή Εργασία στην Ελλάδα στο Ψημμένος Ι. (επιμ) *Χαμηλού Κύρους Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες*. Αθήνα Αλεξάνδρεια. σελ 155-190.
- Pearson, R. (1986) “Latin American Women and the New International Division of Labour: A Reassessment” *Bulletin of Latin American Research* 5(2): 67-79.
- Peck, J. (2000) *Work-Place: The Social Regulation of Labour Markets*. London: Guilford Press.
- Perelli-Harris, B. (2008). “Family Formation in Post-Soviet Ukraine: Changing Effects of Education in a Period of Rapid Social Change”. *Social Forces* 87 (2): 767-794.
- Πετρονότη, Μ. και Κ. Ζαρκιά (1998) *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης*, Αθήνα: UNESCO, ΕΚΚΕ: Πλέθρον.
- Πέτρου, Μ. (2008) «Μετανάστες, Γεωργική εργασία και Παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα», στο: Ζακοπούλου Ε., Χ. Κασίμης και Λ. Λουλούδης, (επιμ.), *Αγροτικότητα, Κοινωνία και Χώρος*, Αθήνα, Πλέθρον, σελ. 137 – 161.
- Πέτρου, Μ. (2012) «Εργασία, ταυτότητα και ένταξη στις τοπικές αγροτικές κοινωνίες. Μετανάστες από τη Βουλγαρία στη Β. Ελλάδα», στο: Χ. Κασίμης και Α. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Απασχόληση και ένταξη των μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σελ. 357 – 392.
- Portes, A. and R. G. Rumbaut (1996) *Immigrant America: A Portrait*. California: University of California Press.
- Potts, L. (1990) *The World Labour Market: A History of Migration*. London: Zen Books.
- Psimmenos, I. and K. Kassimati (2006) “Polish Workers and Flexible Service Work” in Triandafyllidou A. (ed) *Contemporary Polish Migration in Europe: Complex Patterns of Movement and Settlement*. Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Psimmenos, I. (2000) ‘The Making of Periphractic Spaces: The Case of Albanian Undocumented Female Migrants in the Sex Industry of Athens’, in Anthias F. and G. Lazaridis (eds) *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. London: Berg. pp. 90 - 95

- Psimmenos, I. (2017) "The Social Setting of Female Migrant Domestic Workers" *Journal of Modern Greek Studies*, 35 (1): 43-66
- Rajkai, Z. (2014) *Family and Social Change in Socialist and Post-Socialist Societies*. London: Brill.
- Rapoport, H. and F. Doquier (2005) *The Economics of Migrants' Remittances*. Bonne: Institute for the Study of Labour.
- Ravenstein, E. G. (1885) "The Laws of Migration." *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48 (2): 167–235.
- Romaniszyn, K. (2000) 'Clandestine Labour Migration from Poland to Greece, Spain and Italy: Anthropological Perspectives' in King R. (ed) *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, London: Macmillan.
- Roy, D. F. (1953) "Work Satisfaction and Social Reward in Quota Achievement: An Analysis of Piecework Incentive", *American Sociological Review*. 18 (5): 507-514.
- Satzewich, V. (2002) *The Ukrainian Diaspora*. New York: Routledge
- Sen, A. (1977) "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory". *Philosophy and Public Affairs* 6 (4): 317-344.
- Sen, A. (1982) *Coice, Welfare and Measurment*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Solari, C. (2010) "Drain vs. Constitutive Circularity: Comparing the Gendered Effects of Post Soviet Migration Patterns in Ukraine". *Anthropology of East Europe Review* 28 (1): 215- 238.
- Therborn, G. (2006) *Inequalities of the World*. London: Verso.
- Tilly, C. (1999) *Durable Inequalities*. Berkeley: University of California Press.
- Tilly, Cr. and Ch. Tilly (1998) *Work under Capitalism*. Colorado: Westview.
- Todaro, M. P. (1976) *Internal Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labour Office.
- Tolstokorova, A. (2010) "Where Have All The Mothers Gone? The Gendered Effect of Labour Migration and Transition of the Institution of Parenthood in Ukraine", *Journal of Eastern Anthropological Review* 28 (1):184-214
- Wallerstein, I. (1987) *Ιστορικός Καπιταλισμός* Αθήνα: Θεμέλιο.

- Waters, M. (1995) *Globalization*. London: Routledge.
- Wilson, A. (2000) *The Ukrainians: Unexpected Nation*. New Haven: Yale University Press.
- Χαντζαρούλα, Π. (2012) *Σμιλεύοντας την Υποταγή: Οι Έμμισθες Οικιακές Εργάτριες στην Ελλάδα το Πρώτο Μισό του 20^{ου} Αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χτούρης Σ., Α. Ζήση, Μ. Ρεντάρη, και Μ. Χίου (2012) «Τα Ιδιωτικά Γραφεία Εύρεσης Εργασίας ως Διαμεσολαβητές και ως Πεδίο Διαμόρφωσης των Εργασιακών Σχέσεων και του Επαγγέλματος των Οικιακών Εργαζομένων» στο Μπέλας Χ. Φ. (επιμ) *Οικιακή Εργασία και Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστριών στην Ελλάδα της Οικονομικής Κρίσης*. Αθήνα: Τόπος.
- Χυπολύτας Ν. (2008) “The Deskilling and Decollectivization of Migrant Domestic Workers». Εισήγηση στο Μεταπτυχιακό σεμινάριο του Παντείου Πανεπιστημίου σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Warwick. Πάντειο Πανεπιστήμιο, 10 – 12 Μαρτίου.
- Χυπολύτας, Ν. (2016) “The Entrapment of Migrant Workers in Servile Labour: The Case of Live-in Domestic Workers from Ukraine in Greece”. *Social Cohesion and Development* 11 (1): 31 – 44.
- Χυπολύτας, Ν., Vassilikou Κ., Fouskas Τ. (2017) “Migrant Domestic Workers: Family, Community and Crisis”. *Journal of Modern Greek Studies*, 34 (1): 89 – 110.
- Χυπολύτας, Ν. (2018) “The Country of Origin as a Preparation Stage: Towards a Holistic Approach to Migrant Exclusion” *International Journal of Sociology and Social Policy*. 38 (2) (forthcoming).
- Ψημμένος, Ι. (1995) *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, Αθήνα: Glorybook – Παπαζήσης.
- Ψημμένος, Ι. (1999) *Διαπολιτισμική Αγωγή: Μετανάστευση και Εργασία στην Ευρώπη: Η Δημιουργία Νέων Κοινωνικών Χώρων*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής.
- Ψημμένος, Ι. (2013) *Χαμηλού Κύρους Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες*. Αθήνα Αλεξάνδρεια.
- Ψημμένος, Ι. και Χ. Σκαμνάκης (2008) *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία: Η Περίπτωση των Γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Zhurzhenko, T. (2001) "Free Market Ideology and New Women's Identities in Post-socialist Ukraine". *European Journal of Women's Studies*. 8 (1): 29-49.